

Miscellanea

Was Norbertus tevens kanunnik van Sint-Servaas te Maastricht?

Dat Norbertus, behalve te Xanten, ook een kanunnikenprebende in het Sint-Servaaskapittel te Maastricht zou hebben bezeten, vinden we voor het eerst vermeld in een werk van de Duitse historicus Friedrich Wilhelm Oediger ¹⁾. Gezien het grote gezag dat deze geschiedschrijver van Xanten en Keulen terecht geniet ²⁾, verdient deze bewering een kort onderzoek.

Vooreerst moge worden opgemerkt dat een cumulatie van prebenden ook in het begin van de 12de eeuw niets ongewoons was, vooral dan in de rangen van de hoge adel ³⁾. Doch er is geen enkel argument om Norbert tot de hoge adel te rekenen ⁴⁾.

1) F.W. OEDIGER, *Monasterium beati Victoris Christi martyris. Zur Frühgeschichte des Xantener Stiftskapitels (vor 1300)*, in H. BORGER en F.W. OEDIGER, *Beiträge zur Frühgeschichte des Xantener Viktorstiftes, Rheinische Ausgrabungen, Band 6*, Düsseldorf, 1969, blz. 217, noot 38: « Nach den Miracula s. Bernardi II 10 (MG, SS, 26, 133) war er auch Kanoniker an S. Servatius zu Maastricht ». — Wat de schrijver op blz. 215-217 over Norbertus meedeelt, komt vrijwel letterlijk uit de *Vita B.*

2) Zijn beste en meest bekende werken zijn: de meesterlijke uitgave van het Xantense dodenboek; *Die Stiftskirche des Hl. Viktor zu Xanten. Das älteste Totenbuch des Stiftes Xanten*, Kevelaar, 1958, en de geschiedenis van het aartsbisdom Keulen; W. NEUSS en F.W. OEDIGER, *Geschichte des Erzbistums Köln*, dl. I, *Das Bistum Köln von den Anfängen bis zum Ende des XII. Jahrhunderts*, Keulen, 1964.

3) Zo b.v. was Adalbert van Mainz, uit de familie der graven van Saarbrücken, in 1106 kanselier van Hendrik V en proost van St.-Cyriacus te Neuhausen bij Worms, later ook proost van St.-Servaas te Maastricht en van St.-Maria te Aken; zie P. ACHT, art. *Adalbert I*, in *Neue deutsche Biographie*, dl. I, Berlijn, 1953, blz. 44 en H. KAMINSKY, *Das Tafelgüterverzeichnis des römischen Königs; eine Bestandsaufnahme für Lothar III.?*, in *Deutsches Archiv*, 1973, XXIX, Heft 1, blz. 189. Als proost van Sint-Servaas wordt hij vermeld in P. DOPFLER, *Lijst der proosten van het Vrije Rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht*, in *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg*, 1936, LXXII, blz. 174. In het begin van de 13de eeuw was het met de cumulaties blijkbaar nog erger gesteld, als men bedenkt dat de jonge Engelbert van Berg, de latere aartsbisschop van Keulen (1216-1225), als jongen van vijftien jaar reeds proost was van zes kapittels tegelijk, zie W.M. GRAUWEN, *Engelbertus, aartsbisschop van Keulen (ong. 1185-1225)*, in *Wamblinis*, 1973, I, nr. 1, blz. 9-10.

4) Men kan de heren van Gennep zeker niet tot de hoogste adel rekenen, al doen de hagiografen dat natuurlijk wel. De afkomst « ex nobilissima progenie » behoort

F.W. Oediger verwijst als bron naar een tekst uit de *Historia miraculorum in itinere Germanico patratorum*, geschreven in 1147, kort na de feiten, door Filips, een monnik van Clairvaux ⁵⁾. Hier lezen we dat Bernard naar Maastricht trok, waar hij een zaak te regelen had in de Sint-Servaaskerk, omtrent frater Norbertus, die kanunnik was geweest van die kerk, doch plots aan zijn prebende en aan de wereld had verzaakt ⁶⁾.

Het bezoek van Bernard aan Maastricht vond plaats midden januari 1147 ⁷⁾, dit wil zeggen bijna dertien jaar na Norberts dood en tweeëndertig jaar nadat hij aan de wereld had vaarwel gezegd en zijn prebenden aan aartsbisschop Frederik I van Keulen had teruggegeven. Dit tijdsverschil moet ons tot voorzichtigheid aanmanen om niet zonder meer de Norbertus uit deze tekst met Norbert van Gennep te identificeren.

nu eenmaal tot de meest verspreide hagiografische gemeenplaatsen. In de literatuur kreeg Norbert meestal de titel van graaf, doch in de bronnen is dit niet het geval. Ook de rijkdom van Norbert werd in de *Vitae* overdreven om des te meer het ongehoorde van zijn goederenafstand in het licht te stellen.

⁵⁾ A. POTTHAST, *Bibliotheca historica medii aevi*, dl. II, Berlijn, 1896, blz. 1206; G. HUEFFER, *Der heilige Bernhard von Clairvaux. Eine Darstellung seines Lebens und Wirkens*, dl. I, *Vorstudien*, Münster, 1886, blz. 72-82; IDEM, *Die Wunder des hl. Bernhard und ihr Kritiker*, in *Historisches Jahrbuch im Auftrage des Görres-Gesellschaft*, 1889, X, blz. 23-46 en blz. 748-807; E. VACANDARD, *Vie de saint Bernard, abbé de Clairvaux*, dl. I, Parijs, 1895, blz. XXVIII; dl. II, blz. 291-292 en blz. 561.

⁶⁾ *Historia miraculorum* ..., *MGH., SS.*, XXVI, blz. 133 : « 10. Philippus. Cum egrederetur vir sanctus Traiectum, causa extitit, ut ad aecclesiam beati Servatii declinaret pro negocio fratris Norberti, qui canonicus erat eiusdem aecclesiae, sed continuo et prebendae abrenuntiavit et seculo ».

⁷⁾ Zie het itinerarium van Bernard bij E. VACANDARD, *o.c.*, dl. II, blz. 561. Minder nauwkeurig ook in de *Tables chronologiques* van H.-B. WARREN, in *Bernard de Clairvaux, par la Commission d'histoire de l'Ordre de Cîteaux*, III, Parijs, 1953, blz. 605. Volgens A.H. BREDERO, *Etudes sur la « Vita prima » de Saint Bernard*, Rome, 1960, blz. 81, noot 1, was Bernard op woensdag (*feria quarta*) te Maastricht. Hij steunde voor zijn chronologie op de uitgave van Migne, waar men inderdaad leest dat Bernard de nacht van woensdag op donderdag, dus 15/16 januari 1147, in de Sint-Servaaskerk zou hebben doorgebracht (PL, 185, kol. 394 A). In de uitgave *MGH., SS.*, XXVI, blz. 132, vindt men echter dat één handschrift de nacht van donderdag op vrijdag vermeldt, dus 16/17 januari, welke mening door de uitgever, G. Waitz, wordt gevolgd in zijn tekst. Hij plaatst dan ook het verblijf van Bernard te Luik een dag later, nl. op 18 januari. Deze mening werd in de werken over Bernardus nergens gevolgd. Ofwel laten de schrijvers de data in het vage, ofwel plaatsen ze de overnachting te Maastricht op 15/16 januari en het verblijf te Luik op 17 januari 1147.

Weliswaar is de tekst van de *Historia miraculorum* niet zeer nauwkeurig en kan hij op verscheidene manieren worden vertaald. Zo kan men het : *pro negotio fratris Norberti* verstaan alsof Norbert van Gennep in het Sint-Servaaskapittel iets te regelen had en aan Bernard gevraagd had dit voor hem te doen. Het vervolg van de zin zou dan alleen maar een identificatie van Norbertus zijn : « die Norbertus, die vroeger kanunnik van dezelfde kerk was, maar dadelijk daarna zijn prebende en de wereld had vaarwel gezegd ». Wellicht heeft F.W.Oediger deze tekst aldus begrepen.

Doch tegen een dergelijke interpretatie spreekt eveneens het tijdsverschil van ten minste dertien jaar sedert die opdracht aan Bernard zou zijn gegeven. Waarschijnlijk is de tekst dus te vertalen alsof er in het Sint-Servaaskapittel een frater Norbertus was geweest, die op zeker ogenblik naar het reguliere leven was overgegaan. Dit was allerminst een zeldzaamheid in die tijd. Vooral de wervingskracht van Bernard is overbekend. Men mag dan ook veronderstellen dat frater Norbertus cisterciënzer was geworden, al wordt dit niet uitdrukkelijk gezegd ⁸⁾. Dat Bernard zelf deze kanunnik zou hebben overgehaald om cisterciënzer te worden, is minder waarschijnlijk, aangezien hij voor het jaar 1147 niet in Maastricht schijnt geweest te zijn ⁹⁾. Maar Bernard regelde zowat alle geschillen voor zijn orde en kwam tussen bij zeer vele betwistingen ontstaan uit transituskwesties ¹⁰⁾.

⁸⁾ Dat is ook de interpretatie van A.J.A. FLAMENT, *Van een oud beeld van St. Bernard van Clairvaux in de O.L. Vrouwekerk te Maastricht*, in *De Katholiek*, 1923, 164, blz. 373. De maker van de *Indices* van deel XXVI der *MGH.* vermeldt eveneens blz. 856 : « Norbertus canon. S. Servatii Traiect., mon. Clarevall ». Hier wordt deze Norbertus dus niet alleen als cisterciënzer, maar zelfs als monnik van Clairvaux aangeduid.

⁹⁾ A.J.A. FLAMENT, *a.c.*, blz. 373, vermeldt een verblijf te Maastricht in 1145 en in 1147, doch een bezoek in 1145 werd in de itineraria van Bernard nergens opgenomen.

¹⁰⁾ Zie A. DIMIER, *Saint Bernard et le droit en matière de transitus*, in *Revue Mabillon*, 1953, XLIII, blz. 48-82; Ph. DELHAYE, *Saint Bernard de Clairvaux et Philippe de Harveng*, in *Bulletin de la société historique et archéologique de Langres*, 1953, XII, nr. 156, blz. 129-138; K. FINA, *Ovem suam requirere. Eine Studie zur Geschichte des Ordenswechsels im XII. Jahrhundert*, in *Augustiniana*, 1957, VII, blz. 33-56; N.J. WEYNS, *Filips van Harveng*, in *Nationaal biografisch Woordenboek*, dl. IV, Brussel, 1970, kol. 329-340; E. DEMM, *Reformmönchtum und Slawenmission im 12. Jahrhundert*, Lübeck, 1970, blz. 144, noot 174; D. ROBY, *Philip of Harveng's contribution to the question of passage from one religious order to another*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1973, XLIX, nr. 1-2, blz. 69-100.

Bij deze interpretatie is het aangewezen in de twaalfde-eeuwse bronnen van het Sint-Servaaskapittel naar een Norbertus te gaan zoeken, vooral omdat de naam Norbertus in die tijd weinig voorkomt ¹¹⁾, zodat een identificatie met de hier vermelde frater Norbertus voor de hand zou liggen. Doch wij vinden deze naam niet terug in de gepubliceerde naamlijsten, noch in de oorkonden, noch in het obituarium ¹²⁾. Het is echter best mogelijk dat deze Norbertus slechts korte tijd tot het kapittel zou hebben behoord en reeds vlug (*continuo*, onmiddellijk daarop, terstond, dadelijk) van richting zou zijn veranderd. Bovendien bleven niet alle namen van kanunniken bewaard, zodat het ontbreken van zijn naam in de bronnen geen bewijs levert dat er nooit een Norbertus in Sint-Servaas zou zijn geweest, nog minder dat het hier om Norbert van Gennep zou gaan.

Een andere vraag, die hier dient gesteld te worden, is of er veel betrekkingen waren tussen de kapittels van Sint-Servaas en Sint-Viktor te Xanten. Dit schijnt niet het geval geweest te zijn. In het oudste dodenboek van Xanten komt slechts één kanunnik van Sint-Servaas voor, nl. een subdiaken Kuno, die waarschijnlijk in 1139 in de bronnen van Sint-Servaas vermeld wordt ¹³⁾. Norbert zelf heeft ten minste éénmaal de Sint-Servaaskerk bezocht ¹⁴⁾, doch het zou al te gewaagd

¹¹⁾ De frequentie van de naam Norbertus en de mogelijke resultaten van de studie der naamgeving in de middeleeuwen voor het opsporen van Norberts afstamming, zullen later in ander verband worden behandeld.

¹²⁾ P. DOPPLER, *Lijst der kanunniken van het Vrije Rijkskapittel van Sint-Servaas te Maastricht (1050-1795)*, in *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg*, 1938, LXXIV, blz. 57-59; IDEM, *Lijst der proosten ...*, *ibidem*, 1936, LXXII, blz. 173-177; IDEM, *Lijst der dekenen ...*, *ibidem*, 1937, LXXIII, blz. 208-209; IDEM, *Obituaire ...*, *ibidem*, 1911, XLVII, blz. 261-325; M.A.H. WILLEMSSEN, *Inventaire chronologique des chartes et documents ...*, *ibidem*, 1865, II, blz. 160-161.

¹³⁾ *Die Stiftskirche des Hl. Viktor zu Xanten. Das älteste Totenbuch des Stiftes Xanten*, uitg. F.W. OEDIGER, Kevelaer, 1958, blz. 43 : « O. Kuno subdiac. et can. in ecclesia s. Servacii (in) Traiecto ». Een subdiaken Cuonradus vinden we in P. DOPPLER, *Lijst der kanunniken ...*, in *Publications ...*, 1938, LXXIV, blz. 59.

¹⁴⁾ *Vita A, MGH., SS., XII*, blz. 687 : « Defatigatis igitur multipliciter fratribus, cum apud simplices locum deceptionis malignus hostis non inveniret, facili volatu Traiectum transiit, ubi pater Norbertus erat, et hominem quendam, principis cuiusdam villicum, arripuit. Erat tunc in eodem oppido annuae celebritatis dies, et sacerdos Dei Norbertus apud ecclesiam maiorem in multa frequentia populi missam celebravit »; *Vita B, AA.SS., I Junii*, blz. 827. Deze tekst werd nergens besproken in de werken over de Maastrichtse heiligdomsvaarten. Evenmin het wonderverhaal zonder tijds-aanduiding in de *Additamenta fratrum Cappenbergensium, MGH., SS., XII*, blz. 705.

zijn dit bezoek in verband te brengen met een vroeger lidmaatschap van het kapittel.

Tenslotte moet worden opgemerkt dat de geleidelijke goederenafstand door Norbert van Gennep vrij goed gekend is ¹⁵⁾, zonder dat daarbij van een prebende te Maastricht melding wordt gemaakt. Bovendien behoorde Maastricht tot het bisdom Luik. Nu was het bisdom Luik wel een suffragaanbisdom van Keulen, doch indien Norbert van Gennep in 1115 aan een beneficie in het bisdom Luik had verzaakt, dan diende hij dat terug in handen te geven van de bisschop van Luik. De *Vitae* vermelden echter uitsluitend een teruggave van beneficië in handen van de Keulse aartsbisschop.

We mogen dus met een grote waarschijnlijkheid besluiten dat Filips van Clairvaux in zijn *Historia miraculorum* niet over Norbert van Gennep sprak, maar wel over een kanunnik van Sint-Servaas, die cisterciënzer werd en daardoor een van de vele twaalfde-eeuwse transitus-kwesties uitlokte ¹⁶⁾.

Rode Beukenlaan, 7
B-1810 Wemmel

W.M. GRAUWEN O. Praem.

De schrijver verwijst hier naar de *Vita beati Servatii* als bron voor het verhaal dat de engelen een zijden doek over het dode lichaam van Sint-Servaas zouden hebben gelegd. Wij vonden dit verhaal terug in de zgn. *Gesta Sancti Servatii*, uitg. Fr. WILHELM, *Sanct Servatius oder wie das erste Reis in deutscher Zunge geimpft wurde. Ein Beitrag zur Kenntnis des religiösen und literarischen Lebens in Deutschland im elften und zwölften Jahrhundert*, München, 1910, blz. 61 : « Angelicis insuper populo spectante multumque admirante sericum quoddam allatum manibus super venerabile positum est corpus ». Deze tekst, geschreven tussen 1087 en 1106 (cfr. *ibidem*, blz. XIII), was dus waarschijnlijk de bron voor de *Additamenta* van Cappenberg. — Het verblijf van Norbert te Maastricht wordt door zijn biografen in mei 1122 geplaatst, zie G. MADELAINE, *Histoire de saint Norbert*, dl. I, Tongerlo, 1928, blz. 193-196; A. ZAK, *Der heilige Norbert ...*, Wenen, 1930, blz. 195; P.E. VALVEKENS, *Norbert van Gennep*, Brugge, 1943, blz. 51.

¹⁵⁾ *Vita A*, blz. 672-674; *Vita B*, blz. 811 en 814. Oorkonde van 1119, uitg. A.J. BINTERIM en J.H. MOOREN, *Die alte und neue Erzdiözese Köln ...*, dl. III, Mainz, 1830, nr. 25, blz. 82-83; T.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, dl. I, Düsseldorf, 1840, nr. 306, blz. 203, en de oorkonde van 1144, na 12 maart, uitg. A.J. BINTERIM en J.H. MOOREN, o.c., dl. III, nr. 38, blz. 121-127; *AA.SS.*, I Junii, Parijs, Rome, 1867, blz. 855-856. Regesten : R. KNIPPING, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, dl. II, Bonn, 1901, blz. 24-25 en 72.

¹⁶⁾ Eerst na het afsluiten van deze notitie konden we kennis nemen van het werk van P. C. BOEREN, *Jocundus, biographe de Saint Servais*, 's-Gravenhage, 1972. Deze auteur aanvaardt, evenals F. W. Oediger, evenwel zonder verwijzing, dat Norbertus